



EVZÂÎ'NİN GÖRÜŞÜ BAĞLAMINDA KADIN VE ERKEĞİN TENLERİNİN BİRBİRİNE DOKUNMASIYLA ABDEST MESELESİ

ACCORDING TO EVZÂÎ'S VIEW DECAYING OF ABLUTION BY TOUCHING THE BODY OF MEN AND WOMEN

Muhammed Latif ALTUN*

Öz

Abdest, bir takım dini sorumlulukları yerine getirmek için gereklidir. Abdestin alınmasının şekli naslarda tasvir edildiği gibi bozulması hakkında da bilgiler verilmiştir. Söz konusu bilgiler ışığında abdesti bozan sebepler tespit edilmiştir. Bunların bir kısmında görüş birliği olsa da diğer bir kısmında ihtilaf edilmiştir. Kadın ve erkek tenlerinin birbirine dokunmasıyla abdestin bozup bozulmaması hususunda fakihler farklı görüşler ileri sürmüşlerdir.

Biz bu makalemizde Evzâî'nin konuya ilişkin görüşünü ve başta yaygın olan fikhî mezhepler olmak üzere diğer fakihlerin görüşlerini delilleriyle birlikte ele alacağız. Evzâî'den nakledilen farklı görüşleri tespit edip bu görüşlerin temelindeki sebeplere işaret edeceğiz. Daha sonra bu görüşler bağlamında kendisinden gelen farklı rivayetleri sıralayıp değerlendirmesini yapacağız. Ardından gerek Evzâî ve gerekse diğer fakihlerin farklı görüşler ileri sürmesinin sebeplerine değineceğiz. Ayrıca nassa ve vakiaya en yakın görüşü belirtmenin yanı sıra bu tartışmaların günlük hayatımızdaki yansımaları da ortaya koymaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Abdest, Lems, Cimâ', Evzâî, Mecaz.

Abstract

Ablution is required to fulfill religious some responsibilities. The description of the taking ablution was explained as to how it is depicted as well as information about corruption. In the light of the information in question, the reasons that deteriorate ablution have been determined. Although some of them have consensus, there has been controversy in another part. touching of the Women and men's skin each other in the decaying of the abluitions of the different opinions have suggested.

In this article, we will examine Evzâî's view on the subject and the opinions of other preachers with their proof, especially the common sects. We will identify the different views conveyed by Evzâî and point out the reasons underlying these views. Then, in the context of these views, we will sort and evaluate the different narrations from him. Then we will touch upon the reasons why both the Evzâî and the other people who have different opinions. In addition to this, we will try to put forward the opinions that are closest to Nassa and the Vakiya, as well as the reflection of these discussions in our daily lives.

Keywords: Ablution, Lems, Cimâ', Evzâî, Metaphor.

Giriş

İslâm fıkında hades-i asgar ve hades-i ekber konusu önemli bir yer işgal etmektedir. Hades-i ekber bütün vücudun (gusul), hades-i asgar ise bilinen organların (abdest) yıkanmasıyla ortadan kaldırılır. Şartlar yerine geldiğinde yıkamanın yerine her iki hades, tayemmümle de ortadan kaldırılabilir. Abdestin kendisi, bizzat amaç değil, bir takım ibadetlerin yerine getirilmesi için araçtır. Abdestin mendup olduğu durumlar olduğu gibi farz ya da vacip olduğu durumlarda vardır. Örneğin, uyumadan önce ya da abdest olduğu halde her vakitte ayrı ayrı abdest almak mendup, Kur'an okumak veyahut namaz kılmak için abdest almak farzdır.

Abdesti bozan bir takım durumlar vardır. Fakihler bunların bir kısmında görüş birliği içinde olsa da bir kısmında ise farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. İdrar ya da dışkı yolarından bir şeyin çıkması, delirme, bayılma, sarhoş olma ve uyuma gibi durumların abdesti bozduğu hakkında fakihler görüş birliği içindedirler. Ancak idrar ve dışkı yollarının dışında vücudun herhangi bir yerinden; kan, irin gibi şeylerin çıkması hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Farklı görüşlerin ileri sürüldüğü noktalardan biri de, kadın ve erkek tenlerinin birbirine değdiği zaman abdestin bozulup bozulmadığı hususudur. Bu hususta başta Evzâî olmak üzere diğer fakihlerin farklı görüşleri bulunmaktadır.

Çalışmamızdan önce de bu konu, gerek müstakil ve gerekse bir konunun parçası olarak ele alınmış ve hakkında değerlendirmeler yapılmıştır (Berroje, 2017, 385-421; Göç, 2008, 73-90; Kahraman, 2010, 89-109). Ancak bu çalışmalarda daha çok, mezhepler arasında mukayese yapılarak genelde mezhep müçtehitlerinin görüş ve delilleri ele alınarak değerlendirme biçiminde olmuştur. Biz ise konuyu gerek dört mezhep ve gerekse diğer müçtehitlere muhalif görüşe sahip olan Evzâî'nin görüşü bağlamında izah etmeye çalışacağız. Makalemizde başta Evzâî'den rivayet edilen görüşler olmak üzere diğer mezhep fukahasının ve yeri geldikçe farklı görüşü olan diğer fakihlerin görüş, delil ve gerekçelerini ele alacağız.

* Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı, İlçe Müftüsü, Akçakale, mlatif7263@hotmail.com.



Dokunma duyusu fıkıh ilminde önemli bir yer işgal etmektedir. Gerek insanın veya hayvanların tenasül organlarına dokunmanın, kadının kadına, erkeğin erkeğe ya da köse (sakalsız) olan bir kimseye dokunmasının abdeste etkisi, (İbn Hacer, 1983, I, 140; Hettâb, 1992, I, 297), bey' u'l-Mulâmesi ismiyle bilinen, fıkıh kitaplarında dokunma ile meydana gelen satış akdinin geçerliliği ve Kur'an'a abdestsiz dokunmanın hükmü gibi meseleler dokunma duyusuna ilişkin önemli konulardır. Keza bu çalışmamız olan kadın ve erkeğin birbirine dokunmasıyla abdestin bozulup bozulmaması hususu da dokunma duyusu ile alakalı fıkıhın bir konusudur. Öte yandan dokunma duyusu, önemli olduğu için Kur'an'da duyma ve işitme ile beraber zikredilmiştir (Fussilet, 41/20). İbn Sina dokunma duyusunun diğer dört duyudan en önemlisi olduğunu ileri sürmüştür, ardından "çünkü diğer duyular olmadan insanın yaşama ihtimali olduğu halde, dokunma duyusu yitirilirse insan yaşayamaz" diyerek eklemiştir. (Kökelekli, 1994, X, 10). Kadın ve erkeğin birbirine dokunmasıyla abdestin bozulup bozulmaması başta fıkıh kitapları olmak üzere, tefsir ve hadis kitaplarında ele alınan önemli meselelerden biri olmuştur.

I. Dokunmanın Tarifi ve Çeşitleri

Sözlükte (لمس/lemese), dokunma, hissetme, derinin yüzeyi ya da eller ile farkına varma gibi anlamlara gelmektedir. Bir fıkıh terimi olarak erkek ve kadının tenlerinin birbirine temas etmesine denir. (لمس/lemese) kelimesi mecâz olarak cimâ' anlamına da gelmektedir. (İbn Manzûr, h. 1414, VI, 209).¹ Kur'an'da ve hadiste lemese kelimesi, gerek hakiki ve gerekse mecâzî anlamda birçok yerde kullanılmıştır (Bakara, 2/80-214-237-275-287; Nisâ, 4/43; Mâide, 5/6; Enâm, 6/7; Hadîd, 57/13; Cinn, 72/4-8; Kamer, 54/48; Buhârî h. 1422, III, 70; İbn Hanbel, 2001, XXXXIII, 236; Beğavî, 1983, I, 344; İbn Ebî Şeybe, h. 1409, I, 49; İbn Mâce, (t.y.), I, 127). Yüce Allah ayet-i kerimede şöyle buyurmaktadır.

"...Şayet hasta veya yolculuk halinde bulunursanız veya içinizden biri ayakyolundan gelirse yahut kadınlara dokursanız/kadınlara cinsel ilişkide bulunursanız bu hallerde su bulamadığınız takdirde temiz bir toprağa yönelin (teyemmüm edin)... (Nisâ, 4/43; Mâide, 5/6; Heyet, *Kur'anı Kerim Meali*, 2010, 84).

Ayetlerde geçen (اولامستم) kelimesi, Hamza (v. 156/773), Kisâi (v. 189/805) ve Halef (v. 229/844) tarafından (لمستم) şeklinde yani elif harfi olmadan okunmuştur (Habeş, 1999, 106).

İslâm hukukçuları, söz konusu ayetlerde geçen لمستم/لامستم ifadelerinden yola çıkarak, kadın ve erkek arasında meydana gelen dokunmanın abdesti bozup bozmadığı hususunda şu yedi farklı görüşü ileri sürmüşlerdir:

- 1- Kasıtlı-kasıtsız, şehvetli-şehvetsiz; kadın ve erkeğin tenlerinin birbirine değmesiyle abdest bozulur. Bu görüş, Hz. Ömer, Abdullah b. Mes'ûd Abdullah b. Ömer, Zeyd b. Eslem, Mekhul, Şa'bi, Neha'î, Atâ b. es-Saib, Zührî ve Yahya b. Said'ten rivayet edilmiştir (Etyûbî, 1996, IV, 34).
- 2- Kasıtlı-kasıtsız, şehvetli-şehvetsiz, kadın ve erkeğin tenlerinin birbirine dokunmasıyla abdest bozulmaz. (en-Nemerî, h. 1387, XXI, 172). Bu görüş, Hz. Ali, İbn Abbas, Atâ, Tâvus Hasan Basrî, Mesrûk ve Süfyân es-Sevrî'ye nispet edilmiştir (Etyûbî, 1996, IV, 34).
- 3- Kadın ve erkek, ancak şehvetle birbirine dokunursa abdest bozulur. (İbn Rüşd, 2004, I, 43). Bu görüş, Hakem, Hammâd, Mâlik, Leys, İshak, Şa'bi, Neha'î, Rabî'a ve Sevrî'ye aittir. (Etyûbî, 1996, IV, 34).
- 4- Dokunma, eğer kasıtlı olursa abdest bozulur (İbn Rüşd, 2004, I, 43). Bu görüşün sahibi Davut ez-Zâhirî'dir (Etyûbî, 1996, IV, 34).
- 5- Dokunma, eğer abdest organları ya da el ile meydana gelirse abdest bozulur. (Aynî, 2000, I, 306). Bu görüş Evzâ'î'den nakledilmiştir (Etyûbî, 1996, IV, 34).
- 6- İnce giysiyle dahi olsa şehvetle dokunmak abdesti bozar (İbn Kudâme, 1968, I, 143). Rebi'a ve Mâlik'ten bu yönde bir rivayet bulunmaktadır (Etyûbî, 1996, IV, 34).
- 7- Birbirlerine nâmahrem olan kadın ve erkek arasında meydana gelen dokunma, abdesti bozarken, birbirine mahrem olan taraflar arasında meydana gelen dokunma abdesti bozmaz. (Mâverî, 1999, III, 187). Bu görüş, Atâ'dan rivayet edilmiştir (Etyûbî, 1996, IV, 34).

İlk üç görüş, en fazla bilinen görüşlerdir.

Bu konuda fukahânın farklı görüşler ileri sürmesinin sebepleri şunlardır:

- 1- Ayette geçen (اولامستم) kelimesine yüklenen farklı anlam ve yorumlardan dolayı farklı hükümler meydana gelmiştir (İbn Rüşd, 2004, I, 44). Söz konusu kelimeye şu üç anlam verilmiştir:

¹ el-lemesü/el-lemesü ve el-messü/el-messü kelimelerinin anlamı farklıdır. Birincisi, hissederek dokunma anlamında, diğeri ise sadece dokunma anlamındadır. Eğer dokunma el ile olmayıp vücudun diğer taraflarıyla meydana gelirse buna مباشرة/mübaşere, ağız ile dokunma olursa buna da تلمس/öpmeye denir. (Ebû Hilâl, h. 1412, s. 468; Zebidî, XVI, 884; Cürçânî, 1983, s. 197).



- a- Kadın ve erkeğin tenlerinin birbirine dokunması.
- b- Kadın ve erkek arasında meydana gelen cinsel ilişki.
- c- Her iki anlamın aynı anda itibara alınması.

Bu son görüş zayıftır. Çünkü Araplar iki anlama gelen bir kelime kullandıkları zaman iki anlamdan hangisinin karinesi daha kuvvetliyse ona hamlederler. Aynı anda bir kelime iki anlam için kullanılamaz (Kurtubî, 1964, V, 223).

2- Varit olan hadislere yapılan farklı yorumlar

Tenlerin birbirine dokunmasıyla abdestin bozulmadığını iddia edenler ile aksi görüşü savunanlar, konuyla alakalı hadisleri farklı yorumlamışlardır. Örneğin, dokunmayla abdestin bozulduğunu savunanlar, Hz. Aişe'nin Hz. Peygamber secdedeyken elimi onun ayaklarına değdirdim şeklindeki hadis için şu yorumları yapmışlardır: Hz. Aişe, Hz. Peygamber'e dokunduğunda Hz. Peygamber namaz secdesinde değil dua secdesinde olduğu ya da Hz. Peygamber'in ayağında çorap vardı veyahut bu durum Hz. Peygamber'e özgüdür (Şevkânî, h. 1414, I, 247).

3- Hadislerin senedindeki kuvvet ve zayıflık ile alakalı farklı düşünceler (İbn Rüşd, 2004, I, 44).

Delil olarak ileri sürülen hadislerin sened zincirleri zayıftır. Örneğin; Hz. Aişe'den rivayet edilen, "Hz. Peygamber hanımlarının bazılarını öptükten sonra namaza gitti" (Zeylaî, 1997, I, 75) şeklindeki hadis, iki farklı sened zinciriyle rivayet edilmiştir. Birinin Mürsel, bir diğerrinin rivayet zincirinde bulunan muhaddislerin meçhul olduğu ileri sürülmüştür (Ebû Dâvud, (t.y.), I, 45-46; İbn Rüşd, 2004, I, 44.).

Bu düşünceler ve yorumlar fakihleri farklı içtihatlarla sevk etmiştir (Mâverdî, 1999, III, 187).

II. Evzâî'nin Görüşü

Konuya ilişkin Evzâî'den iki farklı görüş rivayet edilmiştir.

Birincisi; gerek şehvetli ve gerekse şehvetsiz erkek ve kadının tenlerinin birbirine temas etmesiyle, abdestin bozulmaması yönündedir. Evzâî'nin bu görüşte olduğuna delil olarak Velîd b. Müslim'in Evzâî'den yaptığı şu rivayet gösterilmektedir: "Hanımını öpen bir kimse, abdest almam gerekir mi diye sorsa ben, abdest alman daha doğrudur derim; fakat bu kimse abdest almasa da onu ayıplamam" (İbn Abdilberr, 2000, I, 256).² Evzâî'nin bu görüşü, İbn Abdilber, Aynî ve Taberî tarafından nakledilmiştir (İbn Abdilberr, h. 1387, XXI, 180; Aynî, 2000, III, 47; Taberî, 2000, VIII, 395).

İkincisi; gerek şehvetle ve kasıtlı, gerekse şehvetsiz ve kasıtsız tarafların birbirine dokunmasıyla abdestin bozulmasıdır.

Evzâî'den ikinci görüş bağlamında iki rivayet bulunmaktadır.

Birinci rivayet; kadın ve erkeğin sadece abdest azalarının birbirine değmesiyle abdest bozulsa da, diğer organların birbirine değmesiyle bozulmaz. Evzâî'nin bu görüşü, Mâverdî, İbn Kudâme, Rûyânî, Aynî ve Zekeriyya el-Ensârî tarafından nakledilmiştir (Mâverdî, 1999, I, 187; İbn Kudâme, 1968, I, 143; Rûyânî, 2009, I, 146; Aynî, 2000, I, 306; Ensârî, (t.y.), I, 138).

Evzâî'nin bu görüşü diğer fakihler tarafından kabul görmemiştir. Çünkü ayette geçen "lems" 'âm bir ifadedir. Karîne olmadan 'âm olan bu ifadeyi tahsis etmek, caiz değildir (Mâverdî, 1999, I, 187; İbn Kudâme, 1968, I, 143). Keza 'âm olarak zikredilen ifadeden hâss irade etmek mecâz kısımlarından sayılır (Semerkandî, 1984, 366; Emîr Paşa, 1932, I, 107). Karine olmadığı için hâss kastedilemez. Ancak söz konusu âyetler abdeste dair olduğu için Evzâî abdest organlarını itibara almış, ya da abdest azalarını "el"e kıyas etmiş denilebilir. Çünkü (لامستم) kelimesinden el ile dokunmak anlamı net bir şekilde anlaşılmaktadır. Elin abdest organlarından olması noktasından hareketle diğer abdest organları da ona kıyas edilmiştir. (Mâverdî, 1999, I, 197). Öte yandan Evzâî'ye göre bir kimsenin abdest organları, tenâsül uzvuna değerse abdest bozulur. Bu konuda da abdest azaları, ele kıyas edilerek hüküm verilmiştir. O halde bu konuda da abdest azaları ele kıyas edilmiştir (Mâverdî, 1999, I, 197). Daha sonra ifade edeceğimiz gibi Mâlikî fakihler de bu ifadeyi tahsis etmişlerdir. Zira Mâlikî'ler 'âm olan لامستم/dokunma ifadesini şehvetle dokunma olarak anlamış ve tahsis etmişlerdir. Onlar da hadislerden elde ettikleri bir takım karinelere dayanarak bunu yapmışlardır (İbn Rüşd, 2004, I, 44).

İkinci rivayet: Kadın ve erkeğin sadece ellerinin birbirine değmesiyle abdest bozulsa da, diğer organların birbirine değmesiyle abdest bozulmaz. Evzâî'nin bu görüşü, İbn Abdilberr, Nevevî, Rûyânî, Aynî, Kurtubî, Ebû Hayyân ve Şevkânî tarafından nakledilmiştir (İbn Abdilberr, h. 1387, XXI, 180; Nevevî, (t.y.), II, 30; Rûyânî, 2009, I, 146; Aynî, 2000, I, 306; Kurtubî, 1964, V, 224; Ebû Hayyân h. 1420, III, 654; Şevkânî, h. 1414, I, 543).

² Rivâyetin Arapça metni şöyledir: (رَوَى الْوَلِيدُ بْنُ مُسْلِمٍ عَنِ الْأَوْزَاعِيِّ فِي الَّذِي يُقْبَلُ الْمَرْأَةَ إِذَا جَاءَ بِشَأْنِي فَعَلْتُ بِنَوْحًا فَإِنَّ مِمَّ بِنَوْحًا مَّ أَعْبَتْ عَلَيْهِ).



Velîd b. Müslim'in Evzâî'den yaptığı şu rivayet, Evzâî'nin bu görüşüne işaret etmektedir. "Bir adam, ayağını hanımının giysisinin altından onun tenâsül uzvuna dokundurursa bu kimsenin abdesti bozulmaz." (Kurtubî, 1964, V, 228).³

Evezâî, bu görüşüne "Şayet sana kâğıt üzerine yazılmış bir kitap indirseydik ve onlar elleriyle onu tutmuş olsalardı..." (En'âm, 3/7)⁴ şeklindeki ayeti delil göstermiştir. Ona göre ayette geçen (فلمسوه بايديهم - elleriyle onu tutmuş olsalardı) ifadesi, dokunmanın sadece el ile olabileceğini göstermektedir. Zira فلمسوه ve لمستم kelimelerinin ikisi de kök bakımından (ل-م-س) harflerinden meydana gelmektedir. Bu ayette فلمسوه kelimesinden sonra بايديهم ifadesinin kullanılması, dokunmanın ancak el ile olabileceğini göstermektedir. O halde Nisâ süresinin 43. âyeti, bu ayet bağlamında değerlendirilmiş ve abdestin bozulması sadece elin dokunmasıyla meydana gelir şeklinde yorumlanmıştır (İbn Abdilberr, h. 1387, I, 258).

Şu hadis de dokunmanın sadece el ile olabileceğine işaret etmektedir. Hz. Peygamber, "Eller de zina eder. Onların zinası dokunmalarından ibarettir" (Moğoltayî, 1999, I, 504)⁵ demiştir. Bu hadiste dokunma fiili ele nispet edilmiştir. Öte yandan İmâm-ı Şâfiî dokunmanın ancak el ile olduğunu şu şekilde dile getirmiştir,

(لمست بكفي كفه أبتغي الغنى ... ولم أدر أن الجود من كفه يدي)

"Zengin olma ümidiyle elimi onun eline dokundurdum hâlbuki zenginliğin onun elinden sirâyet ettiğini bilmiyordum" demiştir. (İbn Teymiye, h. 1412, 313). Burada (المست) ifadesinden sonra el kullanılmıştır. Başka bir şair,

(ولا تلمس الألقى يدك تضربها ... ودعها إذا ما عتبت بها سبابها)

"Sakin yılana elin dokunmasın" demiştir. (Mâverdî, 1999, I, 184). Kurtubî, Evzâî'nin bu görüşünü zikrettikten sonra, "çünkü hakiki dokunmak el ile olur" diyerek eklemiştir. (Kurtubî, 1964, V, 228). Öte yandan Evzâî'ye göre bir kimse, ellerini gerek kendisinin ve gerekse başkasının tenâsül uzvuna dokundurursa abdesti bozulur. Zira bu konu hakkında birçok hadis rivayet edilmiş ve birçok fakih görüş beyan etmiştir (Humeydî, 1196, I, 346. Ayrıca bkz. İbn Hanbel, 2001, XI, 648; İbn Cârûd, 1988, s. 16-19). Bu yüzden Evzâî, kadının ve erkeğin ellerinin birbirine dokunması meselesini bu meseleye kıyas ederek bu sonuca varmıştır. (Sa'lebî, 2002, III, 315).

Esasen Evzâî'nin, el ile dokunmanın şehveti harekete geçirdiği düşüncesinden hareketle bu içtihatla bulunduğu kanaatindeyiz (Mâverdî, 1999, I, 197). Zira el ile meydana gelen dokunmalarda hissetmek ve zevk almak diğer organlara göre daha fazladır. Ancak yukarıda Evzâî'den naklettiğimiz "Hanımını öpen bir kimse, abdest alman gerekir mi? diye sorsa, ben, abdest alsa iyi olur derim; fakat abdest almasa da onu ayıplamam" (İbn Abdilberr, h. 1387, I, 256) şeklindeki rivayet, onun dokunmada şehveti itibara almadığını göstermektedir. Çünkü öpmenin birçoğunda şehvet bulunmaktadır. Fakat öpme fiili, kimi durumlarda sevgi ve şefkatin (İbn Kudâme, 1968, I, 142) dışı yansıması olarak düşünülecek olursa bu rivayetin iddiamıza zararı olmayacaktır.

Esasen bütün fakihler, lems kelimesinin el ile dokunma anlamında olduğunu kabul etmektedirler (İbn Abdilberr, h. 1387, XXI, 176-177; Ebû Osman, 1997, IV, 1262; İbn Huzeyme, 2003, I, 20; Moğoltayî, 1999, I, 504; Büceyremî, 1995, I, 211.). Ancak Evzâî dışında abdestin sadece elin ya da abdest azalarının dokunmasıyla bozulduğunu söyleyen hiçbir fakih yoktur. Bunların çoğu, lemsin hakiki anlamının el ile dokunma olduğunu kabul etse de, abdestin bozulması noktasında diğer organların dokunmasını elin dokunmasıyla aynı görmüşlerdir (Şevkânî, h. 1414, I, 247; Sefîrî, 2004, II, 259). Bu yüzden gerek el ve gerekse diğer organların dokunmasıyla abdest bozulur demişlerdir.

Diğer Mezheplerin Görüşleri

Hanefîlerin Görüşü

Hanefî mezhebine göre, bir kimsenin, gerek şehvetle ve gerekse şehvetsiz hanımına dokunmasıyla abdesti bozulmaz. Ancak Ebû Hanife ve Ebû Yusuf'a göre aşırı şehvetle hanımına dokunan kimsenin abdesti istihşânen bozulur.⁶ Bu durumda arada ince bir perde olsa dahi abdest bozulur. İmam Muhammed'e göre dokunma ne şekilde olursa olsun abdest bozulmaz.⁷ Damad efendi bu iki görüş hakkında, "Ebû Hanife ve

³ Rivâyetin Arapça metni şöyledir: (الرَّجُلُ يُدْجِلُ رَجُلَيْهِ فِي ثِيَابِ امْرَأَتَيْهِ فَيَمَسُّ فَرْجَهَا وَهُوَ عَلَى وَضوءٍ لَمْ أَرِ عَلَيْهِ وَضوءًا).

⁴ Ayetin Arapça metni şöyledir: (وَلَوْ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ كِتَابًا فِي قُرْطَابٍ فَلَمَسْتَهُ بِأَيْدِيهِمْ)

⁵ Hadisin Arapça metni şu şekildedir: (اليدان تزنيان وزناهما اللمس).

⁶ İstihşânen bozulmasının sebebi, aşırı şehvetle meydana gelen dokunmaların çoğunda mezî aktığı içindir. Genelde durum bu olunca hükmün genele göre verilmesi daha isabetlidir. (Serahsî, 1993, I 68).

⁷ Aşırı şehvetle hanımıyla birlikte olan bir kimsenin abdestinin istihşânen bozulmasının sebebi şudur: Kıyasa göre ön ve arka taraftan herhangi bir şey çıkmadığı müddetçe abdestin bozulmamasıdır. Ancak aşırı şehvetle hanımına yaklaşan bir kimse için bu ihtimal göz önünde bulundurularak abdestin bozulmasını varsaymak, daha uygundur. (Kâsânî, 1986, I, 30; Aynî, 2000, I, 305-306).



Ebû Yusuf'un görüşleri daha ahvat/temkinli, İmam Muhammed'in görüşü ise kıyasa daha muvâfıktır" ifadelerini kullanmıştır (Damat Efendi, (t.y.), I, 20).

Zeydiye ve Caferiye mezheplerinin görüşü de Hanefi mezhebinin görüşü ile aynıdır. Onlar da لامستيم kelimesine cimâ' anlamı vermişlerdir (Seyyâğî, (t.y.), I, 204).

Mâlikîlerin Görüşü

Mâlikî fakihler, şehvet faktörünü ön plana çıkarmış, erkek ve kadın ancak şehvetle birbirine dokunursa abdest bozulur demişlerdir. Bunlara göre şehvetsiz bir şekilde tarafların birbirine dokunmasıyla abdestleri bozulmaz (Hettâb, 1992, I, 220; Bevvâk, 1994, I, 421; Desûkî, (t.y.), I, 119). Dokunma esnasında arada perde gibi bir nesnenin bulunması, dokunulan ve dokunanın yaşının küçük ya da büyük olması, dokunulan yerin dış, saç veyahut tırnak olması sonucu değiştirmemektedir. Şehvetle dokunmaların tümünde abdest bozulur. Aynı şekilde gerek şehvetli ve gerekse şehvetsiz ağızdan öpmek abdesti bozar. Vücudun diğer yerlerini ise şehvetsiz öpmek abdesti bozmaz (İbn Rüşd, 2004, I, 97-98).

Şâfiîlerin Görüşü

Şâfiî fakihlere göre, hangi durumda olursa olsun, kadın ve erkeğin birbirine dokunmasıyla abdest bozulur. (Nevevî, (t.y.), II, 25; Şirbinî, 1994, I, 144-145; Kelyûbî, 1995, I, 36). Şehvetin olup olmaması, cinsel organın kesik, kadının yaşlı olması, dokunmanın el ya da başka bir organla meydana gelmesi durumu değiştirmemektedir. Şehvet yaşında olmayan kız ve erkek çocuklara, mahrem akrabalara, dış, tırnak veyahut saça dokunmak abdesti bozmaz. Şâfiî'lerin kuvvetli görüşüne göre mahremlere dokunma esnasında şehvet meydana gelse dahi abdest bozulmaz (Komisyon, *el-Mevsu'a*, h. 1427, XXVI, 266). Abdestin bozulup bozulmaması hakkında Şâfiî'nin görüşü bu yönde olsa da, ayette geçen dokunma hakkında Evzâî'nin iddia ettiği gibi dokunmanın el ile olduğunu ifade etmiştir (Şâfiû, 2006, II, 615-708; Büceyremî, 1995, I, 43). O, vücudun tamamını ele kıyas etmiştir. Dolayısıyla Evzâî gibi abdesti bozan organları el ya da abdest organlarıyla sınırlandırmamıştır.

Zâhiriyye mezhebi fakihleri, mahremlerin birbirine dokunması ile dokunmanın kasten olması hususları dışında Şâfiî mezhebiyle aynı düşünceye sahiptir. Onların görüşüne göre mahrem olan farklı cinslerin birbirine dokunması, ancak kasten olursa abdest bozulur (İbn Hazm, (t.y.), I, 227).

Hanbelîlerin Görüşü

Ahmed b. Hanbel'den üç görüş rivayet edilmiştir. Birincisi, taraflar arasında meydana gelen dokunmalar abdesti bozmaz. İkincisi, taraflar arasında meydana gelen dokunmalar abdesti bozar. Üçüncüsü, ise taraflar arasında meydana gelen dokunmalar şehvet ile olursa abdesti bozar. Hanbelî mezhebinin en meşhur görüşü de budur. Buna göre mahrem dahi olsa şehvetle meydana gelen dokunmalar abdesti bozar. Hatta bu görüşe göre ölüye dahi şehvetle dokunmak abdesti bozar. Hanbelî fakihler de abdesti bozan organları el ve abdest azalarıyla sınırlandırmamışlardır (İbn Kudâme, 1968, I, 128-129).

III. Dokunmanın Abdesti Bozduğunu İddia Edenlerin Delilleri

1- Ayet

Yukarıda ele aldığımız ayet-i kerimede geçen (لامستيم) kelimesi hem elle dokunma hem de cimâ' anlamına gelmektedir. El ile dokunma anlamı hakiki anlam, cimâ' anlamı ise mecâzî anlamdır. El ile dokunma hakiki anlam olduğu için bu anlamın itibara alınması daha doğru bir seçimdir. Kurrâ âlimlerden Hamza (v. 156/773), Kisâî (v. 189/805) ve Halef'in (v. 229/844) (لامستيم) şeklindeki kıraatları/okuyuşları da bunu teyit etmektedir. Öte yandan En'âm suresinde geçen (فلمسوه بايديهم) (Enâm, 6/7) şeklindeki ifadesinin anlamının el ile dokunma olduğunu bütün müfessirler kabul etmişlerdir. (Ebû Hafs Sirâcüddin, 1998, VIII, 36; Suyûtî, (t.y.), III, 250). Kök itibarıyla (فلمسوه) kelimesi ve (لامستيم) kelimeleri aynıdır. Zira ikisi de (ل-م-س) harflerinden türemiştir. Birinin anlamı el ile dokunma olduğu herkes tarafından kabul edildiğine göre diğerinin anlamı da aynıdır. O halde لامستيم ifadesinin anlamı el ile dokunmadır. Eğer bu kelimeye cimâ' anlamı verilirse, kelimenin mecâz anlamı itibara alınmış olur ki, delil olmadan hakiki anlamdan vaz geçmek doğru bir yaklaşım değildir (Nevevî, (t.y.), II, 26). Kaldı ki kelimeyi hakiki manaya hamletme imkânı varsa, mecâz anlama hamledilemez. O halde zaruret olduğu durumlarda mecâz anlam itibara alınır. Burada da herhangi bir zaruret bulunmamaktadır (Kâsimî, (t.y.), III, 125).

(لامستيم) Kelimesinin hakiki anlamda yani dokunma anlamında kullanıldığına işaret eden bir başka rivayet de şudur: Mâiz b. Mâlik, Hz. Peygamber'e gelerek; "Ben zina ettim" deyince, o da "(لَعَلَّكَ قَبَّلْتَ أَوْ لَمَسْتَ)" yani umulur ki öpmüş ya da dokunmuşsun" (İbn Hanbel, (t.y.), II, 531) ifadesini kullanmıştır. Hz. Peygamber'in لَمَسْتَ ifadesini el ile dokunma anlamında kullandığı net bir şekilde anlaşılmaktadır. Zira hadisin sonunda Hz. Peygamber'in "sen cimâ' ettin mi" şeklindeki ifadesi geçmektedir. Bu ifadede cimâ'



kelimesi açıkça dile getirildiğine göre (لامستم) kelimesinin de cimâ' anlamında olduğu söylenemez, aksi halde tekrar meydana gelir. Öte yandan her iki ayette hades-i ekber olan cenabet, (وَلَا جُنْبًا...) ifadesiyle dile getirilmiş, daha sonra küçük abdestsizlik olan hades-i asgar ise, (وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَى...) ifadesiyle dile getirilmiştir. Ayetlerin nazımından, namaza engel olan şeylerin büyükten küçüğe göre sıralandığı anlaşılmaktadır. Sıralamanın bu şekilde olduğu kabul edilirse, (لامستم) kelimesinin dokunma anlamında olduğunu ortaya çıkacaktır. Ayrıca ayette bulunan şart edatı ve bunlara bağlı olan ceza cümlelerinden hareketle, (لامستم) ifadesinin dokunma anlamında olduğu net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Zira ayetlerde birinci şart ve ceza cümlesi olan (وَإِنْ كُنْتُمْ) ifadesiyle zikredilmiş, ikinci şart (وَإِنْ كُنْتُمْ...) ifadesiyle başlamış (...فَتَيَمَّمُوا...) ceza cümlesiyle bağlanmıştır. Birinci şart ve ceza cümlesi büyük abdestsizliğe, ikinci şart ve ceza cümlesi ise küçük abdestsizliğe işaret etmektedir (İbn Abdilberr, h. 1387, XXI, 178).

2- Hadisler

a) "Kişinin, hanımını öpmesi ve ona temas etmesi dokunma sayılır. Bir kimse, hanımına eliyle temas eder ya da onu öperse abdest alması gerekir" (Beyhakî, 2003, I, 199). Nevevî, bu hadisin sahih olduğunu söylemiştir (Nevevî, (t.y.), II, 31-32).

b) "Kadın ve erkek, el ya da başka bir organla birbirine dokunursa veyahut birbirini öperse abdestleri bozulur. Bu hadisin râvisi olan İbn Mes'ûd, (أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ) ayetinde geçen (لامستم) kelimesi, el ile dokunmak anlamındadır ifadesini kullanmıştır (Taberânî, (t.y.), IX, 249).⁸

c) "Bir defasında Hz. Peygamber'in yanındayken bir adam geldi ve "Bir kimse tanımadığı bir kadın ile ilişkinin dışında her şey yapsa buna ne gerekir" diye sordu. Hz. Peygamber, "O kimse güzel bir abdest alsın" diye cevap verdi (İbn Abdilberr, h. 1387, I, 258).⁹

İlk iki hadislerden birincisi İbn Ömer'den, ikincisi ise İbn Mes'ûd'tan rivayet edilmiştir. Her ikisinde de el ile dokunmak ifadesi açık bir şekilde dile getirilmiş ve bunun, abdesti bozduğuna işaret edilmiştir. Muâz b. Cebel'den rivayet edilen üçüncü hadis ise, ayette geçen (لامستم) ifadesinin cimâ' anlamında olmadığı, sadece dokunma dahi, abdesti bozduğu net bir şekilde vurgulanmıştır. Çünkü hadiste geçen cimânın dışında yapılan fiilden kasıt dokunmadır.

Bu ayet ve hadislerin dışında (لامستم) kelimesinin dokunma anlamında olduğuna işaret eden bir delil de Hz. Aişe'den rivayet edilen şu hadistir; "Hz. Peygamber, neredeyse her gün hanımlarının yanına gider onları öper ve onlara dokunurdu." Bu anlam hadisin Arapça metninde (وَيَلْمِسُن) kelimesiyle ifade edilmiştir (Hâkim, 1990, I, 228).¹⁰ Yine Ebû Hüreyre'den yapılan, "ellerin zinası dokunmaktır" (Beyhakî, (t.y.), I, 198)¹¹ şeklinde ki hadis de, (لامستم) ifadesinin dokunma anlamında olduğunu göstermektedir.

Aksi görüşte olanlar, serdedilen bu delilleri kabul etmemektedir. Gerekçe olarak şunları ileri sürmektedirler.

a) (أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ) ifadesinde geçen (لامستم) kelimesi kinayeli olarak cimâ' manasına kullanılmıştır. Bu üslup Kur'an'ın üslubuna muvafıktır (Sevrî, 1983, I, 64).

b) Bu ayette küçük ve büyük hadesten bahsedilmektedir. (أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ) ifadesi küçük abdeste, (لامستم النِّسَاءَ) ifadesi ise büyük abdeste işaret etmektedir (Bâbertî, (t.y.), I, 127).

c) İbn Ömer, İbn Mes'ûd ve Muâz'dan yapılan rivayetler İbn Abbas'tan yapılan rivayetle çakışmaktadır. Sahâbe'nin rivayetleri çakıştığında birinin diğerine üstünlüğü olamaz. (el-Cevziyye, 1991, V, 546). Ancak rivayet eden sahâbiden biri, kendi alanında diğerlerine göre daha bilgiliyse onun rivayeti esas alınır. İbn Abbas'ın Kur'an tefsiri konusunda Hz. Peygamber'in duasını aldığı ve tefsir ilminde ehliyet sahibi olduğu herkes tarafından kabul edilen bir gerçektir. O halde İbn Abbas'ın rivayeti tercih edilmeli ve (لامستم) kelimesi cimâ' anlamında kabul edilmelidir (Şevkânî, h. 1414, I, 238).

V. Dokunmanın Abdesti Bozmadığını İddia Edenlerin Delilleri

1- Ayet

Kadın ve erkeğin tenlerinin birbirine dokunmasıyla abdestlerinin bozulmadığını savunan görüş sahipleri, Nisâ süresi 43. ayette geçen (اولامستم النساء) ifadesindeki (لامستم) kelimesinin anlamının (جامعتم) yani cinsel ilişki olduğunu iddia etmişlerdir. Sahâbe müfessirlerinin başında gelen İbn Abbâs da ayette geçen (لامستم) kelimesini cimâ' / cinsel ilişki olarak tefsir etmiştir (Kurtubî, (t.y.), V, 225; Şevkânî, 1993, I, 246; el-Menbecî,

⁸ Hadisin Arapça metni: (يَتَوَضَّأُ الرَّجُلُ مِنَ الْمَنَاشِرَةِ، وَمِنَ اللَّعْنِ يَدِيهِ، وَمِنَ الْفَيْلَةِ إِذَا قَتَلَ امْرَأَتَهُ).

⁹ Hadisin Arapça metni: (كُنْتُ عِنْدَ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - إِذَا أَتَاهُ رَجُلٌ فَسَأَلَهُ عَنْ رَجُلٍ يُصِيبُ مِنْ امْرَأَتِهِ مَا يَجُوزُ لَهُ مَا يُصِيبُهُ مِنَ امْرَأَتِهِ إِلَّا الْجِمَاعَ. فَقَالَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - : " يَتَوَضَّأُ وَطَوَّأَ حَسَنًا)).

¹⁰ Hadisin Arapça metni: (مَا كَانَ أَوْ قَالَ يَوْمٌ إِلَّا وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - بِأَيْتَانَا مُتَمَيِّلًا وَيَلْمِسُن).

¹¹ Hadisin Arapça metni: (وَالْيَدُ زَنَاهَا اللَّعْنُ).



(t.y.), s. 118). Saîd b. Cübeyr'den yapılan şu rivayet, (لامستم) ifadesinin cinsel ilişki anlamında olduğunu net bir şekilde ortaya koymaktadır. "Ben, Atâ' b. Ebî Rebah, Mevâli'den Ubeyd b. Umeyr ve Araplardan bir toplulukla beraber İbn Abbas'ın hücreinde oturuyorduk. Ben ve Atâ, (لامستم) ifadesinin el ile dokunma anlamında olduğunu, Ubeyd b. Umeyr ve Araplar ise cimâ' anlamında olduğu hakkında tartıştık. Ben İbn Abbas'ın odasına girerek durumu anlattım. O da; "Sen mevâlilerin mi yoksa Arapların mı görüşünü savunuyorsun" diye sordu. "Ben, mevalilerin görüşünü savunuyorum" dedim. O da tebessüm ederek şöyle dedi: "Mevâliler mağlup olmuştur." Bu cümleyi üç defa tekrarladıktan sonra, "لَمَس-لمس, mess-مس ve mübâseret-مباشرة kelimleri cimâ' anlamındadır" dedi. (Ebû Osman, 1997, IV, 1262). İbn Abbas'tan yapılan bu rivayetlere göre, âyette geçen (لامستم) kelimesinin kinâye olarak cimâ' anlamında kullanılması daha isabetlidir. Kaldı ki sarahaten ifade edilmesi uygun görülmeyen durumların, kinayeli ifadelerle zikredilmesi, Kur'an'ın üslubuna muvafıktır. Örneğin; Kur'an'da geçen ifdâ (أَفْضَى), teğâşsi (تَغَشَّاهَا) ve refes (رَفَسَتْ) kelimeleri de mecâzî olarak cimâ' anlamında kullanılmıştır (Sevrî, 1983, I, 64; Karâfi, 1994, I, 226). Öte yandan ayet-i kerime, yaralı iken cünüp olan bazı sahâbiler hakkında nazil olmuştur (Taberî, 2000, VIII, 400). Bu da âyet-i kerimenin büyük abdesti gerektiren durumlardan bahsettiğini göstermektedir. O halde (لامستم) ifadesinin cinsel ilişki anlamında olması daha uygundur. Ayrıca Yüce Allah âyette sebebi zikredip, müsebbebi irade etmiştir (Aynî, 2000, I, 306).¹² Zira (لامستم) el ile dokunmak, cimâ' yapmaya sebep olmaktadır.

2- Hadisler

a) Hz. Aişe, "Ben Hz. Peygamber'in önünde uzanmış bir haldeyken o, namaz kıları. Secdeye varınca ayağıma dokunur, ben de ayaklarımı çekerdim; kıyama kalktığında ben tekrar ayaklarımı uzatırdım" (Askalânî, h. 1379, I, 588) demiştir.

b) Yine Hz. Aişe, "Ben gecenin karanlığında Hz. Peygamber'i ellerimle yokladım. O, ayakları dik ve secdedeyken ellerim onun ayaklarına değdi" (Nevevî, h. 1392, IV, 203; Nesâî, 1986, I, 102) demiştir.

c) Yine Hz. Aişe, "Hz. Peygamber hanımlarının bazılarını öptükten sonra abdest almadan namaza gitti" (Zeylâî, 1997, I, 75; Tirmizî, 1975, I, 133; Aynî, 1999, I, 414; Nesâî, 1986, I, 104) demiştir. Bu hadis, Hz. Ali, İbn Abbas, Ata, Tavus, Hasan ve Mesrûk tarafından da rivayet edilmiştir (Komisyon, *el-Mevsu'a*, h. 1427, VII, 86).

d) "Hz. Peygamber namaz kıldığı halde kızı Zeynep ile Ebû'l-Âs b. Rabî'a b. Abdüşşems'in kızını (kendi torununu) kucağına almıştı. Secdeye vardığında Ümâme'yi yere bırakır, kıyama kalkarken onu tekrar kucağına alırdı." (Buhârî, (t.y.), I, 109).

Hz. Aişe ve Ebû Katade'den rivayet edilen bu hadislerden anlaşıldığına göre kadın ve erkeğin tenlerinin birbirine değmesiyle abdest bozulmaz.

Aksi görüşte olanlar, serdedilen bu delilleri kabul etmemektedir. Gerekçe olarak şunları ileri sürmektedirler.

a) İbn Abbas'ın (لامستم) kelimesini cimâ' anlamında tefsir etmesi, Hz. Ömer, İbn Ömer ve İbn Mes'ûd tarafından kabul görmemiştir. Kaldı ki İbn Ömer de Arap dilini iyi bilenler arasında sayılmıştır. Öte yandan (لامستم) kelimesi, ismini zikrettiğimiz kıraat âlimleri tarafından (لمستم) şeklinde okunmuştur. Bu kıraate göre (لمستم) kelimesi sadece el ile dokunma anlamına gelmektedir (Mâverdî, 1999, I, 185; İbn Kassâr, 2006, I, 514.).

b) Hz. Aişe'den rivayet edilen ikinci hadisin (Nevevî, (t.y.), IV, 203) zayıf olduğu, Beyhakî tarafından ileri sürülmüştür. Beyhakî, bu hadisi Hz. Aişe'den sadece Hüreys b. Ebî Matar rivayet etmiş ve bu şahısın zayıf biri olduğunu iddia ederek şu ifadeleri eklemiştir: "Bu zatın zayıf olduğunu İbn Ma'in ve Buhârî de dile getirmiştir." (İbnü'l-Ferh, 1997, I, 265). İbn Hacer, Hz. Aişe'nin ellerinin Hz. Peygamber'in ayaklarına değdiği ifadesi kabul edilse dahi, Hz. Peygamber'in ayaklarında çorap olma ihtimalini göz ardı etmemek gerekir. Ayrıca bu durum Hz. Peygamber'e özgü de olabilir" demiştir. (Askalânî, h.1379, I, 492). Fakihlerin bir kısmına göre ise Hz. Peygamber dokunulan kişi olduğundan dolayı abdesti bozulmaz. Çünkü sadece dokunan kişinin abdesti bozulur görüşünü ileri sürmüşlerdir (Mâverdî, 1999, I, 185; Şevkânî, 1993, I, 246).

c) Hz. Aişe'den rivayet edilen üçüncü hadis (Zeylâî, (t.y.), I, 75) ise mürseldir. Zira hadisin senet zincirinde bulunan İbrahim Hz. Aişe'den hadis dinlememiştir. Buhârî de bu hadisi zayıf görmüştür. (San'ânî, I, 83). Öte yandan bazı hadis kaynaklarında bu hadisi Hz. Aişe'den Urve b. Zübeyir, diğer bazı hadis kaynaklarında ise Urve b. el-Müzenî'nin rivayet ettiği geçmektedir. Urve el-Müzenî hadisçiler tarafından tanınan ve bilinen biri olmadığı için rivayet ettiği hadis zayıf sayılmıştır. Ayrıca bu hadisin abdest

¹² Mecâzın en fazla kullanılan kısımlarından olan (ذكر السبب وإرادة المسبب) kaidesi bu ayette icra edilmiştir. (Aynî, 2000, *Binâye*, I, 306).



değil oruç hakkında vârid olduğunu iddia edenler olmuştur (Dârekutnî, 2004, I, 245). Kaldı ki öpme esnasında arada perde gibi bir şeyin bulunma ihtimali vardır (Mâverdî, 1999, I, 185). Böylece bu hadisin de zayıf olduğu ortaya çıkmaktadır. Söz konusu hadis, sahih olduğu kabul edilse dahi, mülânese ayeti nazil olmadan önce vârid olduğu söylenebilir (Şevkânî, h. 1414, I, 247).

d) Katâde'den rivayet edilen hadise gelince, Ümâme Hz. Peygamber'in torunudur. Bir kimsenin torununa dokunmasıyla abdesti bozulmaz. Kaldı ki Hz. Peygamber onun tenine dokunmamış da olabilir. Çünkü çocuğun ayağında çorap ve üstünde giysi varsa onun tenine dokunmuş sayılmaz. Ayrıca Hz. Peygamber'in kucağına aldığı Ümâme daha küçük yaşta olduğundan ve şehvet yaşına ulaşmadığı için onun abdestinin bozulmadığı söylenebilir (Mâverdî, 1999, I, 187).

Değerlendirme

Bir kimse, gerek nesep ve gerekse süt yoluyla akrabası olan annesi, kızı, kız kardeşi, halası gibi mahremi olan kadınlara dokunursa tarafların abdesti bozulmaz. İslâm hukukçularının büyük çoğunluğu bu görüştedir. Esasen farklı görüşlerin meydana geldiği husus, mahrem olmayan kadın ve erkek arasındaki dokunma ve dokunma şeklidir.

Farklı düşünceye sahip olanların başında Evzâî gelmektedir. Ondan iki görüş nakledilmiştir. Bu görüşlerin birinde genel itibarıyla cumhurun görüşüne, diğerinde de Hanefî mezhebine mutabıktır. O, dokunmakla abdestin bozulması noktasında cumhur ile aynı görüşe sahip olsa da abdesti bozan organların sınırlaması noktasında cumhur ile farklı bir düşünceye sahiptir. Zira cumhura göre vücudun bütün organlarının dokunmasıyla, onun bir görüşüne göre sadece el, diğer görüşüne göre ise abdest organlarının dokunmasıyla abdest bozulur.

Evzâî'nin Hanefî mezhebine muvafık olduğu görüşü, onun ikinci görüşü olduğu kuvvetle muhtemeldir. Zira daha önce de ifade ettiğimiz gibi Evzâî'nin, "Hanımını öpen bir kişi, "abdest almam gerekir mi" diye sorsa ben, abdest alman iyi olur derim; fakat bu kimse abdest almasa da onu ayıplamam" (İbn Abdilberr, h. 1387, I, 256) şeklindeki ifadesi, bu görüşün daha sonra olduğuna işaret etmektedir. Bu rivayeti takviye eden Evzâî'nin Yahya b. Ebî Kesîr'den yaptığı bir rivayet de şöyledir: "Bir kimse oruçlu ve abdestliken hanımını öperse, orucu da abdesti de bozulmaz." (Taberî, 2000, VIII, 399). Ondan yapılan bu iki rivayet, onun sadece el ile abdestin bozulduğu şeklindeki görüşüne işaret etmektedir. Zira bu iki rivayette de el ile dokunma olmadığı için abdestin bozulmadığına hükmetmiştir.

Evzâî'nin abdesti bozan organları el ya da abdest organlarıyla sınırlandırmasının sebebi hakkında elimizde net bir bilgi yoktur. Onun bu sınırlandırmada şehvet faktörünü ön plana çıkardığı uzak bir ihtimaldir. Çünkü ondan nakledilen bir rivayette hanımını öpen kimsenin abdestinin bozulmadığı yönündedir. Öpme filinin genelde şehvetle olduğu herkes tarafından kabul edilmektedir. Dolayısıyla Evzâî'nin şehvet faktörünü göz önünde bulundurmadığı kuvvetle muhtemeldir. Ancak zayıf bir ihtimal dahi olsa, şehvet faktörünü göz önünde bulundurduğunu da düşünmek gerekir kanaatindeyiz. Hatta onun bu düşüncede olduğunu söylemek daha isabetlidir. Zira el, şehvetin kabarmasına vesile olan organların başında gelmektedir. Mâlikî ve Hanbelî fakihlerin bir görüşü de bu yönde olduğunu daha önce söylemiştik. Abdestin bozulması noktasında şehvet faktörünü göz önünde bulundurmamak, birbirine muhalif gibi görünen ayet ve hadislerin bağdaştırılması açısından da isabetlidir. Zira Hz. Aişe'den rivayet edilen Hz. Peygamber'in kendisine dokunması, Hz. Aişe'nin kendisini toparlaması için olduğu şeklinde izah edilir (Şevkânî, h. 1414, XXVI, 266). O halde Hz. Peygamber'in, Hz. Aişe'ye dokunması kendisini toparlaması içindir. Kaldı ki bu görüş tercih edilecek olursa ayetin nazmı daha uygun olacaktır. İbn'l-Arabî bu nazma işaret ederek şöyle demiştir: "Ayette geçen (وَلَا جُنْبًا) ifadesi cimâ' yapmaya; (أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ) ifadesi küçük abdeste; (أَوْ لَامَسْتُمُ) ifadesi ise dokunma ve öpmeye işaret etmektedir. Eğer (لَامَسْتُمُ) kelimesinden cimâ' anlamı murat edilirse tekrar meydana gelmiş olur." (İbnü'l-Arabî, (t.y.), I, 564). Ayrıca tarafların şehvetsiz bir şekilde, sadece birbirlerine dokunmakla abdest bozulmuş olsa, bu durum bizzat Hz. Peygamber tarafından açık bir şekilde dile getirilir ve bu hüküm sahâbeler arasında şöhret bulurdu. Öte yandan mahza dokunmak abdestin bozulmasına sebep olursa, bu durum umum belvâ olduğu için insanlar zor durumda kalırlar. (İbn Teymiye, 1995, XXI, 236). O halde abdestin bozulmasına sebep olan dokunma şekli şehvetle oldu zamandır. Ayrıca şehvet faktörünü ön plana çıkarmanın daha isabetli olduğuna işaret eden sebeplerden biri de, şehvet faktörünün farklı görüşlere sahip olan fakihlerin çoğunun ortak düşüncesidir denilebilir. Zira Mâlikî fakihler gibi, Ebû Hanife, bir görüşüne göre Ahmed b. Hanbel şehvet mefhumunu göz önünde bulundurmıştır.

Esasen bütün mezheplerin bu konuda ileri sürdüğü deliller göz önünde bulundurulduğunda, Evzâî'nin de görüşlerinden biri olan, kadın ve erkeğin birbirine dokunmasıyla abdestin bozulmayacağını savunanların elindeki delillerin daha kuvvetli olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Bu görüşü destekleyen hadislerin her biri ayrı ayrı zayıf olsa da, bütün hadisler aynı anda göz önünde bulundurulduğunda birbirlerini takviye ettikleri görülecektir. Netice olarak şunu söylemek gerekir; öne sürülen deliller ve



gerekçeler ışığında tarafların birbirine dokunmasıyla abdestin bozulmadığı ortaya çıksa da, ihtiyata binaen tarafların birbirine dokunduktan sonra abdest almaları daha isabetlidir. Hatta imamlık yapan kimse, bu konuda daha da ihtiyatlı davranmalıdır. Serahsî bu hususu şöyle ifade etmiştir: “İmamların bu hususta ihtiyatlı davranmaları takdire şayandır.” (Serahsî, 1993, I, 67). O halde kadın ve erkeğin birbirine dokunmasıyla abdestin bozulduğuna dair hadislerin bulunması, tarafların daha ihtiyatlı davranmasını gerekli kılmaktadır.

SONUÇ

Fikhî meselelerin birçoğunda farklı görüşler olduğu gibi, kadın ve erkeğin birbirine dokunmasıyla abdestin bozulup bozulmaması meselesinde de farklı görüşler vardır. Bu mesele sahâbe döneminden günümüze kadar tartışılmıştır. Mevzu ile alakalı günümüze kadar yapılan tartışmaları bilmek, delillerinden haberdar olmak ve bu görüşlerden istifade etmek mükellef için bir kolaylık sağlayacağı gayet açıktır.

Görüş sahipleri ayet, hadis ve bir takım gerekçelerle görüşlerini desteklemişlerdir. Dört mezhep fakihleri başta olmak üzere bütün fakihler, görüşlerini savunma sadedinde delillere ulaşmaya çalışmış ve bunları en ince ayrıntısına kadar tahlil edip nihai hükmü elde etmişlerdir. Örneğin İmam Şâfiî’den nakledilen “Eğer ben Ma’bed b. Nebâte’nin, Hz. Peygamber hanımlarını öptükten sonra abdest almadı, yönündeki hadisin doğru olduğunu tespit etseydim, birbirine dokunan tarafların abdest almalarını gerekli görmezdim” şeklindeki ifadesi, meselenin derinlemesine araştırıldığına işaret etmektedir. Öte yandan lâmestüm kelimesinin anlamı hakkında sahâbenin yorum yapması, sonraki fakihlerin bunlardan her birini referans göstermesi, konunun titizlikle ele alındığının bir başka göstergesidir. Görüş ve delillerin mukayesesi neticesinde ihtiyatlı görüş, Şâfiî fakihlerin savunduğu görüştür. Zaten diğer görüş sahipleri de dokunma neticesinde abdestin bozulmadığını ileri sürseler de, vârid olan hadisleri göz önünde bulundurarak abdest alınmasını daha makul görmüşlerdir. Konu hakkında bir fakihten birden fazla görüş nakledildiği olmuştur. Öyle ki bazılarından üç ayrı görüş nakledildiğine şahit oluyoruz. Evzâî de bunlardan biridir. Bir görüşünde birbirine dokunan tarafların abdestinin bozulmadığını dile getirirken, diğer görüşünde dokunan tarafların abdestinin bozulduğu yönündedir. Diğer görüşü ise abdestin bozulmasına sebep olan organları, el ya da abdest azalarıyla sınırlandırması şeklindedir. Zaten Evzâî’nin en çok dikkat çeken görüşü budur. Bunu el ya da abdest azalarıyla sınırlamasının farklı sebebi olabilir; ancak ayetin abdest konusu hakkında olması ve elin dokunmasının diğer organlara göre daha çok hissetmesi gibi sebeplerden kaynaklandığı kanaatindeyiz.

Abdestin bozulup bozulmaması için tarafların birbirlerine kasıtlı dokunması, mahrem ve nâmahrem olanların birbirine dokunması, dokunma esnasında dokunan ve dokunulan yerler arasında perde gibi bir fasılanın olup olmaması veyahut dokunurken şehvetin meydana gelip gelmemesi gibi farklı yaklaşımlar sergilenmiş ve bu yaklaşımlar hükmün konulmasında etkili olmuştur.

Hanefî fakihlerden İmam Muhammed dışındaki diğer fakihler, fahiş dokunmanın, istihsâna binaen abdesti bozduğu görüşündedirler. Önemli Hanefî fakihlerinden olan Serahsî ise imamlık gibi bir mesleği icra edenlerin bu konuda daha hassas davranması gerektiğini vurgulamıştır.

Netice itibarıyla kadın ve erkeğin birbirine dokunmasıyla abdestin bozulmadığını savunanları destekleyen naslar olsa da, aksi görüşü savunanları da destekleyen nasların olduğu unutulmamalıdır. O halde birbirlerine dokunan tarafların ihtiyata binaen yeniden abdest almaları daha isabetli olacağı sonucu ortaya çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

- Askalâni, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Hacer (h. 1379). *Fethu'l-Bâri Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rîfe.
- Aynî, Bedreddin Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed b. Musa b. Ahmed b. Hüseyin (2000). *el-Binâye Şerhü'l-Hidâye*. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye.
- ____ (t.y.). *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. Beyrut: (yy.).
- ____ (1999). *Şerhu Sünenü Ebi Davud*. (thk. Ebû'l-Münzir Halid b. İbrahim), Riyad: (yy.).
- Bâbertî, Muhammed b. Muhmud Ekmelüddin Ebû Abdillâh b. eş-Şeyh Şemsüddin (t.y.). *el-İnâye Şerhü'l-Hidâye*. Dâru'l-Fikr.
- Beğavî, Muhyî's-Sünne Ebû Muhammed el-Hüseyin b. Mes'ûd (1983). *Şerhü's-Sünne*. (tah. Şuayb Arnavut), Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî.
- Behûti, Mansur b. Yunus b. Salahaddin b. Hasan b. İdris (t.y.). *Keşşâfü'l-Kena' an Metni'l-İkna'*. Dâru'l-Fikr.
- Berroje, Sahip (2017). Fıkıh Açısından Karşı Cins Dokunmanın Abdeste Etkisi. *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*. S. 30, s. 385-421.
- Bevvâk, Muhammed b. Yusuf b. Ebi Kasım b. Yusuf el-Abderî (1994). *et-Tâc ve'l-İklîl li Muhtasarı Halil*. Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye.
- Beyhâkî, Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Musa el-Husrevîcdî el-Horasânî (2003). *es-Sünenü'l-Kübrâ*. (thk. Muhammed Abdülkadir Ata), Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail Ebû Abdillâh (h. 1422). *Sahîhu'l-Buhârî*. (thk. Muhammed Zehir b. Nasır), Dâru Tûku'n-Necât.
- Büceyremî, Süleyman b. Muhammed b. Ömer (1995). *Tuhfetü'l-Habîb alâ Şerhi'l-Hatîb*. Dâru'l-Fikr.
- Cürçânî, Ali b. Muhammed b. Ali ez-Zeyn eş-Şerîf (1983). *Kitâbü't-Ta'rifât*. Beyrut: Dâru'l-Mektebetü'l-İlmiyye.
- Damat Efendî, Abdurrahman b. Muhammed b. Süleyman (t.y.). *Mecma'u'l-Enhur fi Şerhi Mülteka'l-Ebhur*. Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî.
- Dârekutnî, Ebû'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed b. Mehdi b. Mes'ûd (2004). *Sünenü Dârekutnî*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- Desûkî, Muhammed b. Arefe (t.y.). *Hâşiytu't-Desûkî*. Dâru'l-Fikr.
- Ebû Hafs Sirâcüddin Ömer b. Ali b. Adil (1998). *el-Lübâb fi Ulûmi'l-Kitâb*. (thk. eş-Şeyh Adil Ahmed), Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye.
- Ebû Hayyân el-Endülûsî, Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Yusuf b. Hayân (h. 1420). *el-Bahrü'l-Muhîti fi't-Tefsîr*. (thk. Sıdkî Muhammed Cemil), Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl el-Askerî (h. 1412). *Mu'cemü'l-Furûku'l-Lügaviyye*. (thk. eş-Şeyh Beytullah Beyyât), Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî.



- Ebû Osman, Saïd b. Mansur b. Şu'be el-Horasânî (1997). *et-Tefsîr min Süneni Saïd b. Mansur*. (Sad b. Abdillâh b. Abdilâziz), Dâru's-Samî'î. Emir Paşa, Muhammed Emin b. Mahmud el-Buhârî (1932). *Tefsîrû't-Tahrîr*. Mısır: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Ensârî, Zekerîyya b. Muhammed b. Zekerîyya (t.y.). *el-Çurerû'l-Behîyye fî Şerhi'l-Behcetî'l-Verdiyye*. el-Matba' tü'l-Meymenîyye.
- Etyubî, Muhammed b. Ali b. Adem b. Musa (1996). *Zahîretü'l-Ukbâ fî Şerhi'l-Müctebâ*. Dârü'l-Mî'râc ed-Düvelîyye lî'n-Neşr.
- Göç, Emine Esin (2008). Lemsü'n-nisâ'nın Abdeste Etkisi Konusundaki Fikhi Tartışmalar, *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*. S. 35, s. 73-90.
- Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed b. Hamduyeh (1990). *el-Müstedrek al's-Sahîhain*. (thk. Mustafa Abdülkadir Atâ), Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Hettâb, Şemsüddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdurrahman (1992). *Mevâhibü'l-Celîl fî Şerhi Muhtasari'l-Halîl*. Dârü'l-Fikr.
- Heyet (2010). *Kur'ân'ı Kerim Meali*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Heytemî, Ahmed b. Muhammed b. Ali b. Hacer (1983). *Tuhfetü'l-Muhtâc fî Şerhi'l-Minhâc*. (yy.).
- Humeydî Ebû Bekir Abdillâh b. Zübeyr b. İsa b. Abdillâh (1996). *Müsnedü'l-Humeydî*. (thk. Hasan Selim Esd), Dimaşk: Dâru's-Sekâ.
- Hüseyn b. Ahmed b. Hüseyn b. Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Süleyman b. Salih (t.y.). *er-Revdu'n-Neđir Şerhu Mecmû'ü'l-Fikhü'l-Kebîr*. Beyrut: Dâru'l-Cil.
- Kahraman, Hüseyin (2010). Hadislerle Göre Karşı Cinsle Dokunmanın Abdeste Etkisi. *Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. S. 19, s. 89-109.
- İbn Abdilberr, Ebû Amr Yusuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr b. Asım en-Nemerî (h. 1387). *et-Temhüd limâ fî'l-Muvatta mine'l-Maâni ve'l-Esânîd*. (thk. Mustafa b. Ahmed el-Alevî), Mağrib: Vizaretü Umûmî'l-Evkafî ve's-Şüûnî'l-İslâmiyye.
- _____ (2000). *el-İstizkâr*, (thk. Salih Muhammed Ata, Muhammed Ali Muavved), Beyrut: (yy.).
- İbn Cârûd, Ebû Muhammed Abdillâh b. Ali (1988). *el-Müntekâ mine's-Süneni'l-Müsned*. (tah. Abdullâh Ömer el-Bârûdî), Beyrut: Messetü'l-Kitabî's-Sekâfiyye.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir b. Ebî Şeybe Abdillâh b. Muhammed b. İbrahim b. Osman (h. 1409). *Musannaf İbn Ebî Şeybe*. (thk. Kemal Yusuf), Riyad: Mektebetü'r-Rüşd.
- İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed (2001). *Müsnedü İmam Ahmed b. Hanbel*. (thk. Şuayb Arnavut), Müessesetü'r-Risâle.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saïd (t.y.). *el-Mühallâ bi'l-Âsâr*, Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- İbn Huzeyme, Ebû Bekir Muhammed b. İshak b. Huzeyme b. el-Muğîre b. Salih b. Bekir (2003). *Sahihu İbn Huzeyme*. (thk. Dr. Muhammed Mustafa el-A'zemî), el-Mektebetü'l-İslâmî.
- İbn Kassâr, Ebû'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed (2006). *Uyûnü'l-Edile fî Mesâilî'l-Hilâf Beyne Fukahâi'l-Emsâr*. (thk. Abdülhamid b. Sad b. Nasr es-Suûdî), Riyad: Mektebetü'l-Melik Fehd el-Vataniyye.
- İbn Kudâme, Ebu Muhammed Muvaffıkkuddin Abdillâh b. Ahmed b. Muhammed el-Makdisî (1968). *el-Muğnî*. Kahire: Mektebetü'l-Kahire.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvinî (t.y.). *Sünenü İbn Mâce*. (thk. Muhammed Fuad Abdülbaki), Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, Faysal İsa el-Bâbî el-Falebî.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükrim b. Ali Ebû'l-Fadl Cemâlüddin (h. 1414). *Lisânü'l-Arab*. Beyrut: Dâru Sâdır.
- İbn Nüceym, Zeynüddin b. İbrahim b. Muhammed (t.y.). *el-Bahrü'r-Râik Şerhu Kenzi'd-Dekâik*. Dâru'l-Kütübî'l-İslâmî.
- İbn Rüşd, Ebû'l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî (2004). *Bidayetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktasid*. Kahire: Dâru'l-Hadis.
- İbn Teymiyye, Takyüddin Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Abdillâh (1995). *Mecmû'ü'l-Fetâvâ*. (thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kasım), Medinetü'l-Münevver: Mecma' Melik Fehd.
- _____ (h. 1412). *Şerhu'l-Umde fî'l-Fikah*, (thk. Suûd b. Salih), Mektebetü'l-Abekân, Riyâd.
- İbnü'l-Arabî Ebû Bekir, el-Kâdî Muhammed b. Abdillâh (t.y.). *Ahkâmü'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye, Muhammed b. Ebî Bekir b. Eyyüp b. Sa'd (1991). *İlâmü'l-Muvakki'in 'an Rabbi'l-Âlemîn*. (thk. Muhammed Abdüsselam İbrahim), Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Karâfî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddin Ahmed b. İdris b. Abdurrahman (1994). *ez-Zahîre*. Beyrut: Dâru'l-Çarbi'l-İslâmî.
- Kasânî, Alauddin Ebu Bekir b. Mes'ud b. Ahmed (1986). *Bedâi'u's-Senâi' fî Tertîbi's-Şerâi'*. Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Kâsimî, Cemâlüddin Muhammed Cemâlüddin b. Muhammed Saïd b. Kasım (h. 1418). *Mehâsinü't-Te'vîl*. (thk. Muhammed Bâsil 'Uyunî's-Sûd), Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Kelyûbî, Ahmed Delâmet (1995). *Hâşiyetü Kelyûbî*. Beyrut: Dârü'l-Fikr.
- Kinnevcî, Ebû't-Tayyib Muhammed Sıddık Han (2003). *Neylû'l-Merâm min Tefsîri Âyâtî'l-Ahkâm*. (thk. Muhammed Hasan İsmail), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Komîsyon (h. 1427). *el-Mevsu'atu'l-Fikhiyyetu'l-Kuveytiyye*. Kuveyt: Vizaretü'l-Evkaf ve's-Şüûnî'l-İslâmiyye.
- Kökelekli, Hayatî (1994). *Düya. DİA*. (C. 10, ss. 9). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekir b. Farh el-Ensârî el-Hazrecî (1964). *el-Câmi' li Ahkâmî'l-Kur'ân*. (thk. Ahmed el-Berdevî, İbrahim Etfiş), Kahire: (yy.).
- Mâverdî, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed (1999). *el-Hâvî'l-Kebîr fî Fikhi İmam eş-Şâfiî*. (thk. eş-Şeyh Ali Muhammed Muavvid), Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Menbecî, Cemâlüddin Ebû Muhammed Ali b. Ebî Yahya Zekerîya b. Mes'ud (t.y.). *el-Lübâb fî'l-Cem'i Beyne's-Sünneti ve'l-Kitâb*. (tah. Muhammed Fadil Abdülâziz el-Murad), Beyrut: Dâru'l-Kalem.
- Moğoltayî, Alauddin b. Kılıç b. Abdillâh el-Bekcerî el-Mısırî (1999). *Şerhu Süneni İbn Mâce*. Suudi Arabistan: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz.
- Mubârekfûrî, Ebû'l-Alâ Muhammed Abdurrahman b. Abdurrahim (t.y.). *Tuhfetü'l-Ehvezî*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Habeş, Muhammed (1999). *el-Kirâatü'l-Mütevâtire ve Eserühâ*. Dimaşk: Dâru'l-Fikr.
- Nesâî, Ebû Abdillâh Ahmed b. Şuayb b. Ali el-Horasânî (1986). *el-Müctebâ mine's-Sünen*. (thk. Abdülfettah Ebû Ğudde), Halep: (yy.).
- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Muhyüddin b. Şerêf (t.y.). *el-Mecmu' Şerhu'l-Mühezzeb*. Dâru'l-Fikr.
- _____ (1392). *el-Minhâc Şerhu Sahîhi Müslim*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî.
- Sa'lebî, Ahmed b. Muhammed b. İbrahim (2002). *el-Kesfu ve'l-Beyân an Tefsîri'l-Kur'ân*. (thk. İmam Ebî Muhammed b. Âşûr), Beyrut: Dâru İhyâit't-Türâsî'l-Arabî.
- San'ânî, Muhammed b. İsmail b. Salah b. Muhammed (t.y.). *Sübülü's-Selâm*. Dâru'l-Hadis.
- Sefirî, Şemsüddin Muhammed b. Ömer b. Ahmed (2004). *Şerhu'l-Buhârî*. (thk. Ahmed Fethi Abdurrahman), Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Semerkandî, Alauddin Şemsü'n-Nazar Ebû Bekir Muhammed (1984). *Mizânü'l-Usûl fî Netâic'l-Ukûl*. (thk. Muhammed Zeki Abdülberr), Katar: Matba' tü'd-Devha'l-Hadîse.
- Serahsî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl (1993). *el-Mesbût*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.
- Sevrî, Ebû Abdillâh Süfyân b. Saïd b. Mesrûk (1983). *Tefsîrû's-Sevrî*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Suğdı, Ebû'l-Hasan Ali b. el-Hüseyn b. Muhammed (1984). *en-Nüteflî'l-Fetâvâ*. (thk. Salahddin en-Nâhî), Dâru'l-Furkan.
- Suyûfî, Abdurrahman b. Ebî Bekir (t.y.). *ed-Dürü'l-Mensûr*. Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris b. el-Abbâs b. Osman b. Şâfi' (2006). *Tefsîrû'l-İmâmî's-Şâfiî*. (thk. Ahmed b. Mustafa el-Ferrân), Suudi Arabistan: Dâru't-Tedemmürîyye.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdillâh (h. 1414). *Fethu'l-Kadîr*. Beyrut: Dâru'l-Kelîmî't-Tayyib.
- _____ (1993). *Neylû'l-Evtâr*. (thk. İsamuddin es-Sebabîti), Mısır: Dârü'l-Hadis.
- Şirbînî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed el-Hatîb (1994). *Muğnî'l-Muhtâc ilâ Marifet Meâni Elfâzi'l-Minhâc*. Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Taberânî, Süleyman b. Ahmed b. Eyyüp b. Matyer el-Lehmî (t.y.). *el-Mu'cemü'l-Kebîr*. (thk. Tarik b. Avvedallah b. Muhammed, Abdülmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî), Kahire: Dâru'l-Haremeyn.
- Taberî, Muhammed b. Yezid b. Kesir b. Ğalib el-Âmelî (2000). *Câmiu'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân*. (thk. Ahmed Muhammed Şakir), Müessesetü'r-Risâle.
- Tirmizî, Muhammed b. İsa b. Savre b. Musa b. ed-Dahâk (1975). *Sünenü Tirmizî*. (thk. Muhammed Şakir), Mısır: (yy.).
- Zebidî, Muhammed b. Muhammed b. Abdîrezzak el-Hüseynî (t.y.). *Tâciü'l-Arûs*. (yy.).
- Zeylâi, Cemalüddin Ebû Muhammed Abdillâh b. Yusuf b. Muhammed (1997). *Nasbu'r-Râyetü'l-Ehâdisi'l-Hidâye*. (thk. Muhammed Avvâme), Beyrut: Müessesetü Reyyan.